

נורית בארי

שמשון על פי חז"ל

עירית אמינוף, שמשון הלך אחר עיניו: שמשון בראי התלמוד והמדרש, ירושלים: ראובן מס, תש"ע, 190 עמ'

ספרה של עירית אמינוף 'שמשון הלך אחר עיניו' מציג את דמותו של שמשון, הגיבור המקראי בן שבת דן, כפי שתיארו אותה חז"ל. הגיבור ראוי והעיסוק בו ראוי, שכן מסורות חז"ל על שמשון

הגיבור מפוזרות בספרות החכמים, ומפרשים וחוקרים מיעטו לדון בהן. מוקדי העניין החשובים ביותר בנושא זה הם הולדתו הפלאית של שמשון לאם עקרה, תפקיד הנשים בחייו ושאלת משיחיותו, שנקשרה אצל חז"ל לראייתו כבן דמותו של בר כוסבא, המשיח שהכזיב.

על לידת שמשון לאם עקרה מסופר כבר בשופטים יג, בכמה פסוקים. אמינוף, בעקבות הכתוב, מקדישה לנושא עיון מפורט, הכולל את הסיפור המקראי, את דברי יוספוס ב'קדמוניות היהודים' ואת הספרות החיצונית – 'קדמוניות המקרא', המיוחס בטעות לפילון. דווקא דברי חז"ל בנושא עניים יחסית, ולא בהם סוד קסמם של הפרקים הראשונים בספר. אפשר שעוני זה היה מכוון – הדמיון בין לידתו הפלאית של ישו לזו של שמשון אולי היה מחסום לדחף היצירה של החכמים.

כאן ראוי לציין שיש בספר פרקים משובבי נפש שעניינם דווקא החסר אצל חז"ל. שתי דוגמאות בולטות לכך הן העיונים בשם שמשון (עמ' 61-65) ובחידת שמשון (עמ' 84-88).

בדיונה בסיפור חידת שמשון (שופטים יד, יד-יח) ייחדה אמינוף כמה פסקאות מעניינות לתיאור יחסי המין אצל חז"ל. חז"ל השתיתו את תיאוריהם אלה על שני תחומי חיים יומיומיים – אכילה ושתייה ועבודת האדמה. יחסי המין תוארו בעזרת מושגים כמו אכילה, שתייה, עריכת שולחן, כוס ותמחוי, וכן מושגים כגון חרישה, שידוד, זריעה, השקיה וטחינה. לאור משמעותו של הפועל 'לחרוש' בשפה הסמלית של המקורות, אמינוף

בויהוי (הלא מפורש!) של חז"ל בינו לבין שמעון בר כוסבא/כוכבא/כוזיבא. נושא זה נרמז במקומות שונים בספר, אך מתפרש רק בחלקו השני, העוסק במדרשים על ברכת יעקב לזן, שבטו של שמעון: 'דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל. יהי דן נחש עלי דרך שפיפן עלי ארז הנשך עקבי סוס ויפול רכבו אחר. לישועתך קייתי ה' (בראשית מט, טז-יח). חז"ל פירשו כי הברכה כולה מורעפת על ראש שמשון. 'כאחד' שבראשית הברכה מתפרש הן על שבט יהודה – 'המיוחד שבשבטים', ש'ממנו יקום גואל לישראל'², והן על 'חידו של עולם': "כאחד", כיחידו של עולם שאינו צריך סיוע במלחמה, שנאמר "פורת דרכתי לכדי" (ישעיה סג, ג), כך שמשון העומד מדן, אינו צריך אחרים שיסייעו אותו.³

כאמור, חז"ל מצאו דמיון בין שמעון בר כוסבא/כוכבא/כוזיבא לשמשון. על ידי זיהוי זה, כותבת אמינוף, יכלו החכמים להיתלות מבחינה ספרותית בשמשון, אך לעסוק למעשה בבעיות הקשות שנתעוררו ערב המרד, במהלכו וכמובן עם כישלונו ודכיוו, מבלי להבהיר מפורשות שבכך מדובר. אפשרות זו הייתה נוחה להם משלוש סיבות: (א) הדמיון בין שני הגיבורים – דמיון פיזי חיצוני (על שמשון נאמר כי היה עוקר הרים וטוחנם זה בזה, ועל שמעון – כי היה זורק אבני בליסטראות וקולטן בארככותיו) ודמיון בין השמות, שמשון ושמעון; (ב) ההילה ההרואית שנקשרה לראשי שניהם כלוחמים; (ג) טעמים של צנזורה פנימית ואולי אף חיצונית (עמ' 146-147).

בשיאן מכוונות דרשות שמשון=שמעון לפסוק האחרון בברכת יעקב, 'לישועתך קייתי ה'". והפרק

מסבירה את תשובתו הכעושה של שמשון לפותרי חידתו 'לולא חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי' (שופטים יד, יח) כמכוונת לדרך הנבזית שבה השיגו הפלשתים את פתרון החידה – קיום יחסי מין עם האישה. עד כאן אין הקורא יודע בדיוק אם לפניו דיון בסיפור המקראי או בדרשות חז"ל. אך בנקודה זו מציינת המחברת ש'מקורות התלמוד והמדרש נמנעים מדיון בפרטי החידה והתשובה עליה, הימנעות בולטת ומרעימה'. לדעתה 'לא מתוך אי הבנה של מהות החידה והתשובה [...] אלא דווקא מתוך הבנה מוחלטת ומתוך מגמת הסוואה [...] סיפור בגידתה של אשתו הצעירה עם מרעיו הקרובים אינו מוסיף דבר לשבחי הגיבור שמשון, ועל כך יפה לו השתיקה'. הרי לנו דיון מעניין בחסר בפרשת שמשון.

עם זאת אין לתלמוד מכך כי חז"ל נמנעו מלעסוק במין בסיפורו של שמשון. אחד הפרקים היפים בספר הוא הפרק הקצר על הכתוב 'ויהי טוחן בבית האסורים' (שופטים טז, כא; עמ' 106-107). הפרק דן בדרשת ר' יוחנן: 'א"ר יוחנן: אין טחינה אלא לשון עבירה, וכן הוא אומר: "תטחן לאחר אשתי" (איוב לא, י). מלמד, שכל אחד ואחד הביא לו את אשתו לבית האסורים כדי שתתעבר הימנו'.¹ בסיפור המקראי, כותבת אמינוף, נקודת השיא בטרגדיה של שמשון היא 'בסצינה בה רתום הענק העיוור לאבני הריחיים ומסובבן כבהמה עיוורת מנוקרת עיניים'. לא כך אצל ר' יוחנן – על פי דרשתו 'משמש שמשון פר הרבעה לנשות הפלשתים לשם השבחת גזע הצאצאים העתידיים, על פי דגם מיתולוגי' (עמ' 106). כאן, כבסיפור שמשון כולו, חז"ל זיהו ופיתחו את דגם מידה כנגד מידה: מי ש'הלך אחר עיניו' והרבה עסקיו עם נשים כל ימי חייו, נפרעים ממנו בכך ש'כל אשר הנעים את חייו קודם לכן, הופך לו עתה למקור עינוי והשפלה' (שם).

העניין הרב ביותר בדמותו של שמשון מתמקד

1 בבלי, סוטה י ע"א.
 2 על מנח אבי שמשון נטען כי 'אביו מדן, ואמו של מנח – מיהודה'. ראו עמ' 27.
 3 בראשית רבה צט, יא (מהדורת תאודור-אלבק, עמ' 1282).

בספר שופטים. בדרך זו הבטיחה אמנם טיפול בכל החומר העשיר, אך נכנסה מצד אחד לחזרות לא מעטות ומצד אחר לניתוח מפורט מדי של כמה נושאים חסרי עניין של ממש, בעוד שאת הנושאים החשובים והמעניינים ביותר הותירה לסוף הספר. ארגון כזה עלול לעייף ולהרתיע את הקורא. רק פרק הסיכום המצוין של הספר מתגבר על המכשלה, ומדגיש את הקשרים האמתיים והמעניינים מאוד בין דמויותיו השונות של שמשון כפי שציירו אותן החכמים.

ב. שמו של ספר אמור לכוון את הקורא הפוטנציאלי לעיקר העניין הנדון בו. השם 'שמשון הלך אחר עיניו' אינו מזכיר את הנושא המעניין ביותר בספר – הנושא המשיחי. במקום זה הוא רומז לשני נושאים מעניינים פחות – יחסי שמשון עם הנשים בחייו והשאלה התאולוגית של מידה כנגד מידה, שהאגדות המוקדשות לה שבלוניות למדי.

ג. התייחסות לא מדעית לחומר המקורות: הבחירה במהדרות לא מדעיות, כביכול נוחות יותר לקריאה, וההימנעות מעיסוק בנוסח המסורות, הן בחירות מוטעות לטעמי.

ד. הבחירה להביא כמה וריאציות של מסורת אחת בגוף הטקסט, במקום לאזכר את ההבדלים בהערות שוליים בלבד, יוצרת גיבוב שאינו מוסף להנאת הקריאה.

על מכשלות אלה נוספו מחדלי עריכה והגהה. כך למשל ארגון הספר בשני 'פרקים' (במקום חלקים), המחולקים לסעיפים (שאינם מכוונים כך) על פי פסוקי המקרא, מכביד מאוד על ההתמצאות בספר. גם העובדה שכמעט כל ההפניות הפנימיות חסרות סימון עמודים, מקשה על הקורא למצוא בו את דרכו. על מגרעות הביבליוגרפיה, שאינה מבחינה בין ספר למאמר, לא אכביר מילים.

לסיכום, נושא מעניין וניתוחים יפים עושים את הספר ראוי לקריאה, למרות דרך החתחתים שהציבה העריכה בפני הקורא.

שעניינו פסוק זה (עמ' 141-150) הוא המעניין והחשוב שבפרקי הספר. 'לפי שהיה יעקב אבינו רואה אותו [את שמשון] וסובר בו שהוא המלך המשיח. כיון שראה אותו שמת אמר: אף זה מת?! "לישועתך קויתי ה'"⁴ – האכזבה מכישלון מרד בר כוסבא והייאוש מן הדיכוי והגזרות שבאו בעקבותיו הולידו התפכחות. בר כוסבא עצמו חשב כנראה שאינו זקוק לעזרת שמים, וביטא אמונה זו בסיסמת הקרב המחוצפת-העצמאית שלו: 'ריבוניה דעלמא וריבוננו של עולם], לא תסעוד ולא תכסוף [אל תעזור ואל תפריע/תבייש]'.⁵ אך משהכזיב הבינו הכול שרק הקב"ה יכול להושיע ולגאול את ישראל. הפנייה לישועה אלוהית, שמבשרה אליהו הנביא, בן שבט גד, נדרשה על צירוף של סיום הברכה לזן ופתיחת הברכה לגד: 'כיון שראה אותו יעקב [שמת] אמר: "לישועתך קויתי ה'" (בראשית מט, יח). אין זה מביא את הגאולה אלא מגד, שנאמר: "גד גדוד יגודנו והוא יגוד עקב" (שם, יט) – לאותו שהוא בא בעקב. "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא" (מלאכי ג, כג) שהוא משבט גד'.⁶

לתוכנו העשיר והמעניין של הספר ולניתוחים הזהירים והיפים המוצעים בו, עומדות לרועץ כמה מכשלות, שכולן פרי בחירות לא מוצלחות ברמת הארגון והעריכה. בחירות שגויות אלו הן, על פי סדר חשיבותן:

א. ארגון החומר לפי פסוקי המקרא. אמינוף מודה שהתלבטה רבות בשאלת דרך העריכה של המקורות בספר (עמ' 21-22). לבסוף בחרה במתכונת של מעקב אחר קטעי התלמוד והמדרש לא על פי ההקשר שבו הופיעו במקורות, ואף לא על פי נושאים מרכזיים, אלא על פי סדר הדברים

4 שם צח, יד (שם, עמ' 1265).

5 ירושלמי, תענית ד, ו (סח ע"ד; טור 734).

6 בראשית רבה צט, יא (מהדרות תאודור-אלבק, עמ' 1282).